

תקציר

גבריות וחיי משפחה של חברי הסתדרות בערים בתקופת המנדט

מתן בורד

העבודה עוסקת באופן שבו התעצבה הגבריות של חברי הסתדרות בערים בתקופת המנדט במסגרת המשפחה. התנועה הציונית, ובכלל זה תנועת העבודה, קמה כתגובה לקריסתם במאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים של המבנים החברתיים, התרבותיים והפוליטיים, שעל בסיסם נבנו מאז ראשית העת החדשה החיים במרכז אירופה ובמזרח, ובכלל זה חיי היהודים. השליטה הגברית בעם היהודי, שהתבצעה באזורים אלה בעיקר באמצעות מוסדות המשפחה והקהילה היהודיות המסורתיות, הייתה בין המבנים החברתיים והתרבותיים המרכזיים שהתערערו בתקופת משבר זו, דבר שהיווה את הרקע להיווצרותו של אידיאל "הגבר היהודי החדש". אולם, האידיאל לא הספיק כשלעצמו. לחברה החדשה שאותה שאפה תנועת העבודה הציונית לכונן בארץ ישראל, במקום יהדות הגולה שחרכה באירופה, היה צורך במוסדות חברתיים קונקרטיים שיתנו לאידיאל זה ממשות. אחד מאותם מוסדות, ואולי המרכזי שבהם, היה מוסד המשפחה הגרעינית. כפי שמראה העבודה, על מנת להבין את האופן שבו הפך האידיאל המופשט של "הגבר" היהודי החדש" של תנועת העבודה הציונית למציאות קונקרטית בחיי היומיום של חברי הסתדרות בערים, יש לבחון גם את התפקיד אותו מילא דגם המשפחה הגרעינית בתהליך זה ואת האופן שבו התעצבו היחסים המשפחתיים בעקבותיו.

יצירתו של "אדם יהודי חדש" - ובמשתמע **גבר** יהודי חדש - הייתה חלק מהותי בפרויקט הציוני על זרמיו השונים מאז סוף המאה התשע עשרה. מקס נורדאו, מאבות הציונות המדינית, כתב בספרו רב ההשפעה "יהדות השרירים" על הצורך של היהודים לשוב ולהיות "גברים עמוקי-חזה, דרוכי-אברים, עזי-מבט", וכך הציג אידיאל שרווח בחוגים רחבים באירופה במפנה המאה העשרים. ביטוייה של שאיפה זו היו רבים ומגוונים, אך המשותף לרובם היה דחייתה של "הגבריות הפגומה" של יהודי הגולה, וכינון מערכת מקיפה של אידיאלים ופרקטיקות שהתבססו ברובם על תפיסות של גבריות מודרנית - כלומר אירופית-נוצרית-מחולנת. הדברים באו לידי ביטוי מובהק עם עליית הציונות המדינית, שעוד בראשיתה ניסחה תפיסה חדשה של הגוף הגברי היהודי, לצד ערכים של כבוד ומהוגנות גבריים,

כאמצעים הראשונים במעלה לשחרורו של הגבר היהודי מן הגלותיות ולהצלחתו של הפרויקט הציוני.

על בסיס תפיסה זו, החל להתחנך בארץ ישראל מראשית העליות הציוניות דור שביקש לממש את הצורך ב"ערכים עבריים חדשים" ודפוסי התנהגות חדשים שיהלמו אותם. ה"הגבר" היהודי החדש נדרש להיות "בעל גוף", חזק, מסוגל לעבודה קשה ונכון לקרב, חופשי מכבלי המסורת והדיכוי שעברו היהודים באירופה, וכן, במילותיו של טשרנחובסקי בשירו "אני מאמין", כזה שב"חיי רוח אין לו די". בנוסף למאפיינים אלה, האידיאל שנוסח בתנועת העבודה הדגיש במיוחד עבודה פיסית, עצמית וקולקטיבית, בעיקר בחקלאות, וכן נכונות להקרבה על מזבח המולדת. ביטוי מזוקק לתפיסה זו נתן בן גוריון בהקדמה שכתב לכרך הראשון בקובץ "גווילי אש", שליקט מיצירותיהם של לוחמים שנפלו במלחמת 1948: "עם עלותו לארץ ועם היצמדו לאדמה ולעבודה במולדת - בא האדם היהודי החדש על תיקונו. כאן מצא הפטיש החלוצי את סדנו ההיסטורי, ובתולדות העם והארץ נפתחה תקופה חדשה, תקופה של יהודים המעצבים גורל חייהם וגורל אומתם בעצם כוחם, בעבודתם, ביגיעם הגופני והרוחני כל ימי חייהם, ואם נחוץ - גם במותם." אידיאל זה היה קשור הדוק ל"תרבות הנוער" ול"מהפכת הנועורים" כנגד דור ההורים, אשר רווחו באירופה בעיקר לאחר מלחמת העולם הראשונה.

תנועת העבודה הציונית, שראשיתה ברוסיה ובארץ ישראל בעשור הראשון של המאה העשרים, הפכה תוך עשורים ספורים לכוח הפוליטי המוביל ביישוב היהודי בארץ ישראל ובתנועה הציונית העולמית, והנהיגה אותם בשנות השלושים והארבעים ובעשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל. אחת ההצלחות הגדולות של התנועה בתקופת המנדט הייתה פריחתה של ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל, אשר שימשה בסיס אירגוני מוצק לתנועת העבודה הציונית באמצעות תפקידיה המסועפים בתחום האיגוד המקצועי, הכלכלי, החברתי והתרבותי. החברות בהסתדרות, שלקראת הקמת המדינה הקיפה קרוב למחצית מיהודי ארץ ישראל, הגדירה את בסיס התמיכה הרחב של התנועה. התמיכה הרחבה התבססה, בין היתר, על הגמוניה חברתית ותרבותית, שבמסגרתה הפכו בהדרגה האתוס, האידיאלים והפרקטיקות שנוצרו בתנועת העבודה, ובכלל זה אידיאלים ופרקטיקות של גבריות, לנחלתם של מעגלים מתרחבים והולכים של פעילים ותומכים.

אחד מכלי הגיוס המוצלחים ביותר של התנועה היה הדגש ששמה על עבודה עצמית שאיננה מבוססת על

ניצול, ובייחוד עבודת כפיים יצרנית בחקלאות, בתעשייה ובבנייה, ככלי עיקרי לשחרור היהודים מהפסיונות, החולשה והתלות באחרים שזוהו עם הגלות. המחקר הפמיניסטי על היישוב היהודי בארץ ישראל מראשית הציונות תיאר בפירוט יחסי את מאבקן של נשות תנועת העבודה על זכותן לעבוד בעבודות שכאלה, ואת כשלונן היחסי במאבק זה. כך גם התבהר הקשר שבין עבודה שכזו - הן כאידיאל והן כפרקטיקה חברתית בעלת משמעות חומרית - ובין גבריות במסגרת תנועת העבודה. כפי שמראה העבודה, מרכזיותה של העבודה, לצד הקשר ההדוק שבינה ובין גבריות, הפכו את הגבריות לתנאי לקבלת מלוא הזכויות החברתיות והפוליטיות במסגרת ההסתדרות.

מחקר זה מתאר ומנתח את תהליך ההתמודדות של הגברים שהשתייכו למחנה הפועלים היהודי העירוני בארץ

ישראל עם הצורך לממש בפועל את אידיאל הגבר היהודי החדש של תנועתם, ומצביע על התפקיד שמילאו מוסדות ההסתדרות בניהול הקונפליקטים שהתעוררו כחלק מאותו תהליך. לטענתי, הצורך במשפחה, כמו גם חלוקת העבודה המגדרית בתוכה והתלות של נשים בגברים שבאה עימה, החלו להיווצר מלמטה, כמענה לצורך של חברי ההסתדרות להתמודד עם קשיי ההגירה וההתמקמות בארץ החדשה. עם זאת, הם קיבלו צורה ותוכן והתקבעו בתהליך ההתמסדות של תנועת העבודה הציונית בארץ ישראל, אשר במהלך תקופת המנדט הפכו במסגרתו מאות אלפי עולים לחלק מתנועה חברתית המונית. מוסדות ההסתדרות הסתמכו על דגם המשפחה הגרעינית כעל אמצעי מרכזי בכינונה מחדש של השליטה הגברית בנשים במסגרת מחנה הפועלים בחברה היהודית החדשה בארץ ישראל, כמו גם ביצירתה ובהצדקתה של היררכיה בין קבוצות שונות של גברים בקבוצה חברתית זו. כך, מילאה יצירתה של חלוקת העבודה המגדרית במשפחה, והשליטה הגברית שהיא מיסדה, תפקיד מרכזי בכינון סמכותה של תנועת העבודה הן כלפי חבריה והן כלפי קבוצות שונות ביישוב היהודי שקיבלו את מרותה, וביצירתה של ההגמוניה של תנועת העבודה בציונות בתקופה הנחקרת כאן.

למרות עושר המחקרים בתחום המגדר שראו אור בעשורים האחרונים, חקר הגבריות של יהודים בארץ ישראל, בתקופה המודרנית ובכלל, עודנו בראשיתו. שורה של מחקרים פורצי דרך בחלון בבחינת היבטים שונים של הגבריות כפי שהתפתחה בתהליך המודרניזציה של היהודים ובציונות, אך הם עשו זאת לרוב על בסיס מקורות "גבוהים" וקאנוניים, כדוגמת הגות פוליטית, יצירות ספרות ומחקרים מדעיים, והתמקדו ברעיונות, אידיאלים ודימויים

של גבריות. מחקר זה הוא הראשון לבחון את הגבריות של קבוצה רחבה ומרכזית של יהודים בארץ ישראל, כפי שהתפתחה בפועל על פני מספר עשורים. הגבריות בתנועת העבודה הציונית תבחן כאן במסגרת המשפחה, מוסד אשר מיעוט המחקרים אודות מקומו ביישוב היהודי בארץ ישראל במאה העשרים ותפקידם של גברים בו, בולט מאוד בניגוד לחשיבותו ומרכזיותו. כך, תורם מחקר זה גם להבנת הקשר שבין תהליכים של בניית מדינת-לאום ובין יחסי מגדר, ובפרט לחשיבותה של המשפחה בכינון השליטה הגברית בפרויקטים שכאלה.

העבודה נפתחת בדיון בחברי ההסתדרות הרווקים ובקשיים עימם התמודדו בבואם לארץ, ומראה כיצד הפכה המשפחה הגרעינית בהדרגה לפתרון המרכזי עבור חלק גדול מאותם קשיים. שלושת הפרקים הבאים עוסקים בגברים בהיותם כבר בעלי משפחה ומתארים את עיצובה של הגבריות של חברי ההסתדרות בערים במסגרת מוסד זה. הפרק השני עוסק באופן שבו באה השליטה הגברית לידי ביטוי ביחסים שבין גברים נשואים לנשותיהם. הפרק השלישי עוסק ביחסים רגשיים ומיניים שניהלו גברים נשואים עם נשים אחרות שלהן לא היו נשואים ובמשמעויותיהם של יחסים אלה. הפרק הרביעי עוסק בתפקידם של חברי ההסתדרות כאבות וביחסיהם עם ילדיהם. כל אלה מאפשרים להבין טוב יותר כיצד הובילה תנועת העבודה הציונית, ששאפה לשנות מן היסוד את כל צורות הדיכוי וחוסר השוויון שהיו נפוצות בזמנה, להיווצרותה של מערכת חדשה של שליטה גברית בארץ ישראל. כך מתאפשרת גם הבנה מעמיקה יותר של האופן בו ביססה תנועת העבודה הציונית את ההגמוניה שלה בציונות וביישוב היהודי בארץ ישראל בתקופת המנדט. הבנה זו יכולה גם לתרום לדיונים עכשוויים בשאלת הדפוסים העמוקים של שליטה גברית ושל אי-שוויון הרווחים בישראל של היום.